

Maurice Paulissen, Michiel Purmer, Pieter Caljé en Elyze Storms-Smeets

‘DIERBAAR GEWORDEN’
DE BETEKENIS VAN HANS RENES (1954-2023)
VOOR DE GESCHIEDSCHRIJVING VAN EN
ZORG VOOR HET LIMBURGSE LANDSCHAP

Afb.1: Hans Renes in 2021, het jaar van zijn emeritaat [Foto: Maarten de Kok]

Op 28 september 2023 overleed in zijn woonplaats Asperen (Gemeente West Betuwe) Johannes (Hans) Renes, emeritus hoogleraar Erfgoed en Ruimte aan de Vrije Universiteit Amsterdam en historisch geograaf aan de Universiteit Utrecht. Kort na zijn pensionering in 2021 werd hij ernstig ziek. Zelfs tijdens zijn ziekbed bleef Hans betrokken bij zijn vakgebied en tot vlak voor zijn overlijden stond hij nog in contact met collega's en vrienden. Het tekende hem als academicus en als persoon. Voor velen in de wereld van landschap, landschapsgeschiedenis en erfgoed in Nederland en ver daarbuiten was hij een bron van inspiratie. In deze bijdrage gaan we in op de betekenis van (het werk van) Hans Renes voor Limburg.

Hoe heeft hij bijgedragen aan de geschiedschrijving van het Limburgse landschap? Wat is zijn invloed en nalatenschap in het Limburgse op het gebied van landschapsbeleid, -beheer en -onderzoek?

Hans Renes als onderzoeker

Hans werd in 1954 geboren in Leusden bij Amersfoort.¹ Hier groeide hij op; later zou hij zijn geboortedorp met een publicatie vereren.² Als kind zat hij het liefst te lezen en verzamelde hij van alles rond het thema zeeschepen. Hij interesseerde zich voor geschiedenis, landen en volkeren, maar ook voor astronomie. Na zijn middelbare school twijfelde hij lange tijd tussen een studie geschiedenis of geografie en de zeevaartschool. Uiteindelijk ging Hans sociale geografie aan de Universiteit Utrecht studeren. Aanvankelijk wilde hij kiezen voor de specialisatie planologie, maar onder invloed van zijn docent historische geografie Hans Harten veranderde hij van gedachte. Hij koos voor de specialisatie die hij leuk vond, en studeerde in 1979 af in de historische geografie, met groot bijvak agrarische geschiedenis in Wageningen.

Na zijn studie vond Hans werk bij de Stichting voor Bodemkartering (Stiboka) in Wageningen. Dit instituut speelde een belangrijke rol in het toegepaste landschapsonderzoek. Jelle Vervloet werkte hier als historisch-geografisch onderzoeker en Hans ging hem ondersteunen. Later werd hij zelf onderzoeker. Onderdeel van zijn werkzaamheden bij Stiboka waren inventariserende onderzoeken in ruilverkavelingsgebieden. Ook hield hij zich bezig met een nieuwe typologie voor het Nederlandse landschap in opdracht van de Werkgroep Landschapstypologie. Via deze werkgroep leerde Hans de historisch-geografische vakwereld kennen.

Uiteindelijk werkte Hans meer dan vijftien jaar bij Stiboka. Hij deed vooral toegepast historisch-geografisch onderzoek, naast meer theoretisch werk voor een nieuwe landschapstypologie.³ In deze periode wilden provincies graag historisch-geografische inventarisaties hebben ten behoeve van hun streekplannen. Hans leverde een drietal van dergelijke grote inventarisatieprojecten af: West-Brabant (1985), Zuid-Limburg (1988) en Noord- en Midden-Limburg (1997).⁴

1 Delen van deze paragraaf zijn ontleend aan: H. Baas en M. Purmer, 'Hans Renes: historisch geograaf in dienst van het landschap', in: J.E. Abrahamse e.a. (ed.), *Het landschap beschreven. Historisch geografische opstellen voor Hans Renes* (Hilversum 2021) 9-32.

2 J. Renes, H. Vlaardingerbroek en L. Wevers, *Leusden, geschiedenis is architectuur* (Zeist 1998).

3 J. Renes, *Typologieën van bewonings- en perceelsvormen. Een overzicht van bestaand werk in Nederland en buurlanden* (Wageningen 1982).

4 *Idem*, *West-Brabant; een cultuurhistorisch landschapsonderzoek* (Waalre 1985); *idem*, *De geschiedenis van het*

Hier legde hij ook de basis voor zijn kennis over het Limburgse landschap. De projecten mondden uit in indrukwekkende rapporten en boekwerken. De 'groene Renes' is nog altijd een begrip voor iedereen die zich met de Zuid-Limburgse landschapsgeschiedenis bezighoudt. Dit is ook het begin van zijn betrokkenheid bij het Limburgse landschap; min of meer toevallig door de onderzoeksopdrachten die de Provincie Limburg hem gaf.

Inmiddels was Hans overgestapt naar de academische wereld. Midden jaren negentig kreeg hij de kans zijn oude leermeester Hans Harten op te volgen als universitair docent Historische Geografie in Utrecht. Deze functie vereiste dat hij zou promoveren. Daartoe breidde hij zijn streekplanonderzoek in Noord- en Midden-Limburg uit tot een proefschrift. Prof. drs. Jelle Vervloet trad op als promotor, terwijl prof. dr. Hans Jansen (emeritus hoogleraar in de geschiedenis van de samenleving in Limburg aan de Universiteit Maastricht, tevens oud-directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg) als copromotor optrad.⁵ Het proefschrift, verschenen in 1999, is een mooi voorbeeld van de toegepaste traditie waarin Hans stond, maar heeft tevens een gedegen methodisch hoofdstuk over de waardering van historische landschappen. Met het verschijnen van deze 'rode Renes' was zijn beschrijving van de geschiedenis van het Limburgse landschap compleet.⁶ Samen boden de twee publiëksuitgaven, 'de groene en de rode baksteen' zoals Hans ze zelf wel eens genoemd heeft, een eerste overzicht van (de geschiedenis van) het Limburgse landschap. We gaan hier later nog uitgebreider op in.

Per 1 januari 1998 verliet Harten de universiteit en ging Renes er voltijds werken. Tot aan zijn emeritaat bleef hij verbonden aan de Universiteit Utrecht. Met de stevige basis in de toegepaste historische geografie ging hij zich nu ook steeds meer academisch verdiepen. Zo hield hij zich bezig met het plaatsen van de historische geografie in de *new cultural geography*.⁷ Landschap wordt hierbij beschouwd als een cultureel fenomeen, dat voor meerderlei interpretatie en uitleg vatbaar is. Hij werd in Utrecht bekend als een geliefd en enthousiast docent. Hij wist de historische geografie op de universiteit uit een isolement te halen door zijn colleges, excursies en begeleiding van scripties. Hij zocht en vond aansluiting bij collega's van andere geografische disciplines en leverde een grote hoeveelheid

Zuidlimburgse cultuurlandschap. Maastrandse Monografieën (groot formaat) 6 (Assen/Maastricht); *idem*, *Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg* (Wageningen 1997).

5 *Idem*, *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg. Maastrandse Monografieën (groot formaat) 9* (Leeuwarden / Maastricht 1999) 5.

6 *Idem*, *Landschappen van Maas en Peel*.

7 B. van Gorp en H. Renes, 'The Dutch landscape: a way of seeing', in: B. van Gorp, M. Hoff en H. Renes (ed.), *Dutch windows. Cultural geographical essays on The Netherlands* (Utrecht 2003).

publicaties af, van zeer wetenschappelijke tot meer laagdrempelige verhalen. Als ‘hofleverancier’ en redacteur was hij vanaf het eerste nummer betrokken bij het *Historisch-Geografisch Tijdschrift* (sinds 2015 *Tijdschrift voor Historische Geografie*). Ondertussen werd Hans ook internationaal steeds actiever, onder andere in de *Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa* (later *Arbeitskreis für historische Kulturlandschaftsforschung in Mitteleuropa*, ARKUM), de *Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape* (PECSRL) en de *European Culture Expressed in Agricultural Landscapes EUCALAND*.⁸

In 2001 kreeg Hans ook een deeltijdaanstelling aan de Vrije Universiteit Amsterdam bij de masteropleiding Erfgoedstudies. Dankzij het interdisciplinaire karakter van de opleiding ging hij samenwerken met een nieuwe groep mensen. Vooral de samenwerking met archeoloog Jan Kolen bleek bijzonder vruchtbaar. Samen werkten zij aan de implementatie van de *landschapsbiografie* in Nederland: een biografische methode waarbij de lange geschiedenis en het ‘auteurschap’ van het landschap centraal staat. Jan Kolen was hierop in 2005 gepromoveerd, waarbij Hans in de promotiecommissie zat. Samen werkten ze in diverse publicaties verder aan de ontwikkeling van de *landschapsbiografie* als methode.⁹ De *landschapsbiografie* met bijbehorend theoretisch kader is sindsdien als methode niet meer weg te denken uit het historisch-geografisch onderzoek. Zo is onlangs een *landschapsbiografie* van het gebied tussen Venlo en Gennep gereedgekomen ten behoeve van het Nationaal Park de Maasduinen.¹⁰

In 2010 werd Hans benoemd tot bijzonder hoogleraar Erfgoedstudies, als een van de zogenaamde Belvedere-hoogleraren. Later werd deze leerstoel omgezet in een reguliere leerstoel Erfgoed en Ruimte. In zijn oratie kreeg de rol van landschap en erfgoed bij de grote maatschappelijke opgaven en ruimtelijke processen veel aandacht. Het paste prima in het Belvedere-adagium ‘behoud door ontwikkeling’.¹¹

De laatste tien jaar van zijn actieve academische carrière was Hans als hoogleraar een belangrijke wetenschappelijke pijler voor de historische geografie in Nederland en in toenemende mate daarbuiten. Al sinds het begin

van zijn Utrechtse jaren was hij als copromotor actief geweest bij de begeleiding van promovendi, maar nu kon hij zelf een groeiende groep als promotor begeleiden. Het cultuurlandschap was en bleef daarbij zijn belangrijkste onderzoeksonderwerp. Hans bleef veel publiceren, sprak veelvuldig op (inter)nationale congressen, maar bleef ook maatschappelijk betrokken bij allerlei organisaties op het gebied van natuur, erfgoed en landschap. Zo was hij tot zijn dood voorzitter van het Nederlandse Netwerk Historisch Cultuurlandschap (NHC, <https://www.historischegeografie.nl/>), maar bijvoorbeeld ook adviseur bij de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap en bij Natuurmonumenten. Daarnaast leidde hij tot zijn emeritaat in 2021 een hele generatie nieuwe historisch-geografen en erfgoed specialisten op aan de Vrije Universiteit en de Universiteit Utrecht. Het liber amicorum dat hij kreeg bij zijn afscheid in 2021 illustreert de brede impact die hij heeft gehad op de historische geografie.¹² Dat bleek niet alleen uit de tientallen bijdragen van zeer uiteenlopende aard in dit boek, maar ook uit zijn daarin opgenomen indrukwekkende publicatielijst, die honderden titels beslaat.

Ter gelegenheid van zijn emeritaat werd, naast een afscheid aan de Vrije Universiteit met vakgenoten uit de (internationale) academische wereld, door het Netwerk Historisch Cultuurlandschap een afscheidswebinar georganiseerd dat op de Nederlandse landschappelijke vakwereld en (historisch-geografische) opleidingen gericht was.¹³ Kijkend naar zowel de toehoorders als de groep sprekers bleek hier andermaal de invloedrijke en inspirerende werking van zijn onderzoek in Limburg. Voor de onderzoeker Hans Renes was zijn emeritaat geen eindpunt. Hij zat nog vol met plannen voor onderzoeken en publicaties. Vooral een historische geografie en typologie van de Europese landschappen stond daarbij op het programma. Helaas is Hans aan dit boek niet meer toegekomen. Wel is zijn afscheidsrede als hoogleraar in boekvorm voor een internationaal publiek verschenen.¹⁴

De betekenis van het ‘Limburgse werk’ van Hans Renes

Wie beschouwt hoe zijn onderzoek naar en publicaties over het Limburgse landschap zich inhoudelijk door de jaren heen ontwikkeld hebben, kan een

- 8 Zie A. Kruse, E. Athanasiadou, C. Centeri, Y. Michelin, M. Slámová, M. Šmid Hribar en V. Ferrario, ‘Emerging gaps in research on agricultural landscapes’, *Journal of European Landscapes* 4 (2023) 1–35. <https://doi.org/10.5117/JEL2023.1.001.KRUS>
- 9 Belangrijk is hierbij J. Kolen, H. Renes en R. Hermans (ed.), *Landscape biographies. Geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes* (Amsterdam 2015), voortkomend uit een sessie over *landschapsbiografie* op een PECSRL-bijeenkomst te Riga, 2010.
- 10 M. Paulissen, P. Veen, I. Borkent en G. van Duinhoven (ed.), *Nationaal Park De Maasduinen. Biografie van een dynamisch landschap* (Bergen 2024).
- 11 J. Renes, *Erfgoed in interessante tijden* (Amsterdam 2011). Zie ook: P. Caljé, ‘Limburgse landschapsgeschiedenis – benaderingen, voorbeelden, kansen’, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 152 (2016) 271–298.

- 12 Abrahamse e.a. (ed.), *Het landschap beschreven*.
- 13 H. Renes, *Landscape, heritage and national identities. Afscheidsrede als hoogleraar Erfgoed en Ruimte*, Vrije Universiteit (Amsterdam 2021); Webinar afscheid Hans Renes door het Netwerk Historisch Cultuurlandschap: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2021/01/01/webinar-wintermiddag-netwerk-historisch-landschap—terugkijken>.
- 14 *Idem*, *Landscape, heritage and national identities in modern Europe* (Cham 2022). <https://doi.org/10.1007/978-3-031-09536-8>.

verschuiving waarnemen van (toegepaste) historisch-geografische studie naar een interesse in de Limburgse identiteit. Deze ontwikkeling staat niet op zichzelf. Ze correleert met disciplinaire ontwikkelingen binnen de landschapswereld van klassieke historisch-geografische benaderingen naar een meer erfgoedgerichte en landschapsbiografische focus.¹⁵ Maar de verschuiving heeft in zijn geval ook een praktische achtergrond, omdat zijn Limburgse onderzoek van start is gegaan door opdrachten vanuit het provinciebestuur aan de Wageningse onderzoeksgroep rond historisch-geograaf Jelle Vervloet.

Centraal in Hans' werk over Limburg staan de twee eerder genoemde publicaties uit de late jaren 1980 en 1990, 'de groene en rode baksteen'. Alleen al het uiterlijk van beide werken onderstreept dat ze behoren tot de eerste fase van zijn werk en voortkomen uit de historisch-geografische Wageningse school, met een sterk toegepaste traditie. Beide zijn kloelike boeken met losse kaartbijlagen, netjes omvat in een boekcassette, uitgegeven in de reeks Maaslandse Monografieën.¹⁶

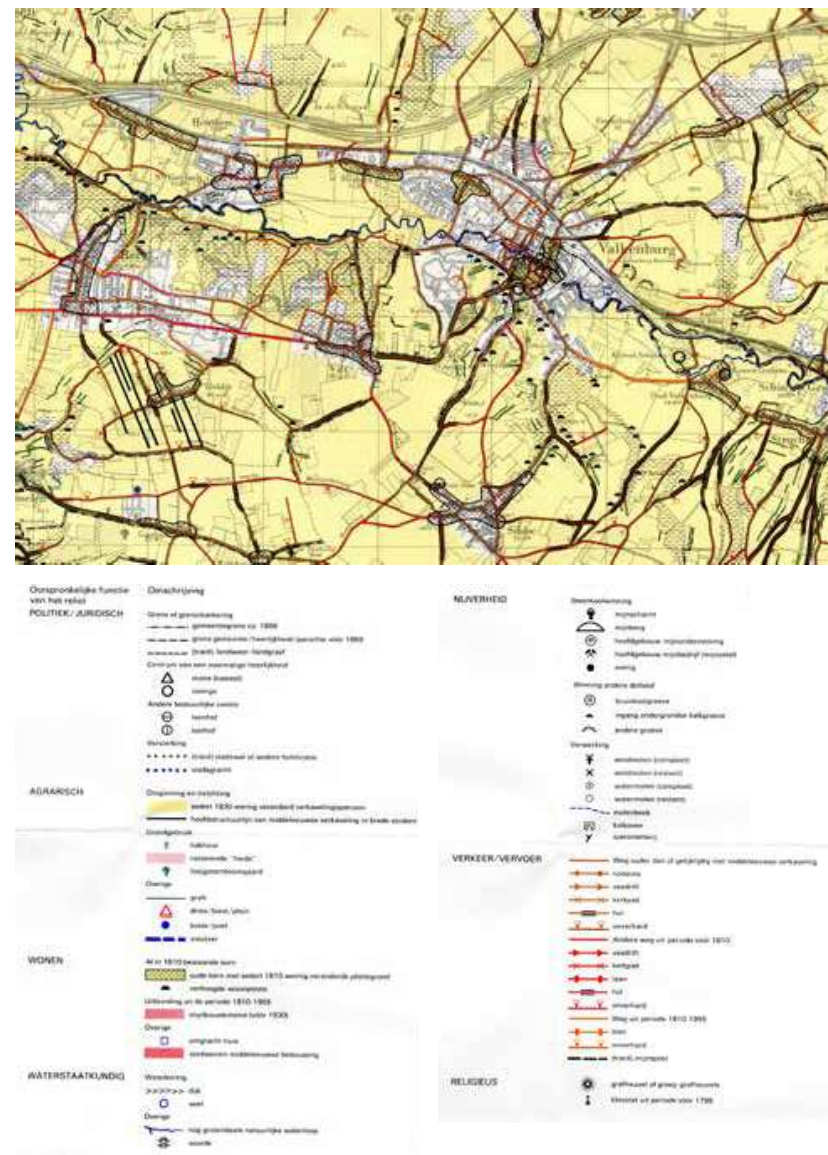
In beide werken speelde de in Limburg bekende 'Tranchotkaart' uit de Franse Tijd (1794-1814) een centrale rol.¹⁷ Vanuit dat kaartbeeld werkte Hans zowel terug naar het verleden als vooruit naar het heden. Het belang van beide boeken voor Limburg kan moeilijk worden overschat. Voor het eerst gaven zij een provinciebreed overzicht van de landschappelijke geschiedenis sinds de prehistorie, met veel aandacht voor sporen van die geschiedenis in het huidige landschap, onder meer via vlakdekkende historisch-geografische kaarten. Beide studies vormen op hoofdlijnen tot op heden de *state of the art* van de Limburgse landschapsgeschiedenis en historische geografie. Het grote plaatje van hoe het Limburgse landschap zich door de eeuwen heeft ontwikkeld en welke oorzaken en actoren daaraan ten grondslag liggen, is sindsdien niet wezenlijk veranderd.¹⁸ Dit hangt ermee samen dat studies op basis van nieuw onderzoek en van een dergelijke grote geografische, temporele en thematische omvang als de twee Limburgse standaardwerken van Hans zeldzaam zijn. Al is er sindsdien veel interessants verschenen over de landschappelijke geschiedenis van Limburg, de meeste van die publicaties hebben betrekking op

15 Idem, 'Erzählungen als Verbindung zwischen Historischer Geographie, kulturellem Erbe und Planung', *Kulturlandschaft. Zeitschrift für Angewandte Historische Geographie* 15 (2005) 128-135.

16 Idem, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*; idem, *Landschappen van Maas en Peel*.

17 *Carte topographique des pays compris entre la France, les Pays Bas et le Rhin*: J.J. Tranchot en F.C.F. von Müffling, *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Müffling 1803-1820* (Bad Godesberg 1969-1973). De kaartbladen die op het huidige Nederland betrekking hebben, kunnen worden geraadpleegd via de Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, <http://imagebase.uvu.vu.nl/cdm/ref/collection/krt/id/5629>.

18 Vgl. M. Paulissen en M. Purmer, 'Het Zuid-Limburgse heuvellandschap', in: *Landschappen van Nederland* (Utrecht, te verschijnen).

Afb.2: Fragment van een van de kaartbijlagen ('historische elementen in het landschap', met bijbehorende legenda) [Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*]

een kleiner studiegebied, een kortere tijdsperiode en een beperktere thematische breedte. Dat maakt het lastig om tot nieuwe historisch-geografische ontwikkelingsmodellen en inzichten voor Limburg als geheel te komen. Hierin speelt bovendien mee dat binnen het vakgebied de aandacht sinds 2000 meer verschoven is naar landschapsbiografische en erfgoedgerichte benaderingen.¹⁹

Hans zelf heeft meermaals benadrukt hoe belangrijk de historisch-geografische modellen van anderen, die zich op kleinere studiegebieden richtten, zijn geweest voor zijn werk. Voor zijn studie over de ontwikkeling van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap steunde hij bijvoorbeeld in belangrijke mate op het werk van Jan Hartmann en Rolf Hackeng.²⁰ Hans extrapoleerde dit werk op een overtuigende manier naar Zuid-Limburg als geheel. Dat deed hij vooral op basis van bureaustudie en literatuuronderzoek, waarbij het werk van lokale historici een belangrijke rol speelde. Eigen veld- en archiefwerk deed hij hiervoor weinig. Hoewel die aanpak voor een dergelijk groot project zeer invoelbaar is, nodigt dit gegeven tegelijkertijd uit tot nieuw onderzoek ter staving en detaillering van hoe de ontwikkeling van het Zuid-Limburgse landschap nu precies in haar werk is gegaan. Een voorbeeld van dergelijk recenter onderzoek is dat van archeoloog Henk Stoepker over de omgeving Brunssum en Schinveld.²¹ Ook oud-studenten van Hans, onder wie enkele auteurs van dit artikel, hebben bijgedragen aan nieuwe kennisontwikkeling over het Limburgse landschap.

Een blik over de grenzen

In 2017 was Hans als een van de keynote sprekers te gast tijdens de eerste Dag van de Limburgse landschapsgeschiedenis die de nog jonge LGOG-commissie Landschapsgeschiedenis in het Limburgs Museum in Venlo organiseerde.²² Bij die gelegenheid sprak Hans zijn vreugde uit over de onverminderde interesse

19 Vgl. Kolen, Hermans en Renes, *Landscape Biographies*; S. Nijhuis, E. Storms-Smeets en P. Thissen, *Resilient estate landscapes Gelderland. Past, present, future* (Prinsenbeek 2023).

20 J.L.H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap; nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Eijsden en Breust bij Maastricht (10e-19e eeuw)* (Assen / Maastricht 1986); R. Hackeng, *Grondbezit en -exploitatie in de heerlijkheid Vlijtingen tijdens de middeleeuwen; een aspect van de geschiedenis van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht* (Ongepubliceerde scriptie middeleeuwse geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen 1982). Hackengs onderzoek is later als proefschrift verschenen: R. Hackeng, *Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn* (Maastricht 2006).

21 H. Stoepker, 'Aardewerkproductie en bewoningsgeschiedenis in Brunssum en Schinveld', *De Maasgouw* 130 (2011) 86-92.

22 H. Renes, 'Landschapsgeschiedenis in Limburg. Een terugblik en een agenda voor de toekomst', *De Maasgouw* 137 (2018) 6-12; zie over deze conferentie en haar achtergrond: P. Caljé, 'Limburgse landschapsgeschiedenis', *De Maasgouw* 137 (2018) 3-5.

in zijn Limburgse werk, maar was hij teleurgesteld dat er door de verschillende bij het landschap betrokken actoren in Limburg toch relatief weinig met zijn onderzoek is gedaan. In de lezing stond Hans ook bij fouten en tekortkomingen in zijn studies stil. Als een van de beperkingen noemde hij de geringe blik over de provinciegrenzen heen: 'Internationaal en interregionaal vergelijkend onderzoek paste niet in de opdracht destijds'.

Vanuit zijn grote vakkennis, netwerk en interesse heeft Hans die beperkte aandacht voor de aangrenzende gebieden in zijn Limburgse kernpublicaties overigens overtuigend gecompenseerd. Zo heeft hij internationaal gepubliceerd over Europese middeleeuwse graanlandschappen, de *open fields*, waartoe ook de Zuid-Limburgse lössplateaus gerekend kunnen worden.²³ Ook persoonlijk hebben wij ervaren hoe snel Hans zich nieuwe kennis eigen maakte over de aan Limburg grenzende regio's, waarmee eeuwenlang sociaaleconomische relaties hebben bestaan die ook op het landschap hun uitwerking hebben gehad. Zo was de geschiedenis van de kinkenwegen en kinkenvoerders, die graan uit de lösszone naar het zich sinds de vroegmoderne tijd op weideteelt specialiserende Land van Herve brachten, Hans tot 2015 onbekend. Maar nadat hij er kennis van had genomen, leende hij meteen het klassieke werk van historicus Joseph Ruwet uit 1943 over deze transformatie uit de Utrechtse universiteitsbibliotheek.²⁴

De internationale blik kwam ook sterk naar voren tijdens historisch-geografische excursies met studenten naar Zuid-Limburg, waarbij het drielandpunt bij Vaals en voormalig Neutraal-Moresnet steevast op het programma stonden. Moresnet fascineerde Hans. Van 1816 tot 1920 lag dit eigenaardige minilandje aan de Nederlandse zuidgrens. Het was ontstaan bij de besprekingen tussen het pas opgerichte Koninkrijk der Nederlanden en Pruisen over de ligging van de landsgrens en welke gebieden bij welk land hoorden. Omdat zowel Nederland als Pruisen de zinkmijn bij Kelmis begeerden, besloten de partijen als tijdelijke oplossing het driehoekige stukje land tot neutraal gebied te verklaren. Doordat men vergat hier verder invulling aan te geven, bleef deze situatie bestaan tot net na de Eerste Wereldoorlog. Zo is het Drielandpunt bij Vaals tachtig jaar lang (1839-1920) een vierlandpunt geweest. Het zal Hans deugd hebben gedaan dat Neutraal-Moresnet onderwerp werd van een historische publicatie door journalist Philip Dröge.²⁵

Vanuit zijn stevige verankering in diverse landschapshistorische, geografische

23 J. Renes, 'Grainlands. The landscape of open fields in a European perspective', *Landscape History* 31 (2010) 37-70.

24 J. Ruwet, *L'Agriculture et les classes rurales au Pays de Herve sous l'Ancien Régime* (Parijs 1943).

25 P. Dröge, *Moresnet. Opkomst en ondergang van een vergeten buurlandje* (Houten / Antwerpen 2016).

en erfgoednetwerken²⁶ was Hans als stuurgroeplid nog betrokken bij de totstandkoming van een landschapsbiografie voor de Belgisch-Limburgse Haspengouw in opdracht van Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren.²⁷

Hans Renes, de persoon en de liefde voor het Limburgse landschap

In de voorgaande paragrafen kwam al een aantal karakterschetsen van Hans voorbij. Voor zijn eerder genoemde *liber amicorum* is er navraag gedaan naar ervaringen met de wetenschapper, docent en mens Hans Renes.

Hans kan worden getypeerd als een bescheiden en aimabel mens met veel kennis. Een bevrogen docent en begenadigd spreker. Oprecht geïnteresseerd in de ander en bereid zijn kennis te delen, maar niet op een belerende manier. Niet onbelangrijk was zijn bijzondere gevoel voor humor. Zowel in gesproken woord als in tekst was die humor aanwezig, vaak scherp en raak.²⁸

Zijn hoge productiviteit als wetenschapper was gefundeerd op zijn belesenheid; hij bezat een aanzienlijke bibliotheek. Zelden zei hij nee, wat resulteerde in een groot netwerk en talrijke nevenfuncties, maar ook in vele nachtelijke sessies om toegezegde bijdragen en artikelen af te krijgen. Hans was een harde werker, die altijd het vak en niet zichzelf voorop zette.²⁹

Hans had zonder meer een bijzondere voorliefde voor Limburg. Sinds zijn uitgebreide werk voor de grote inventarisaties in de Stiboka-tijd is hij altijd bovengemiddeld betrokken geweest bij deze provincie. Zijn inventarisatiewerk was weliswaar grotendeels bureaustudie, maar had hem toch de kans gegeven het veld in te gaan. Zijn verblijf in een oude boerderij voor het werk aan zijn boek over Zuid-Limburg en de bijbehorende tochten door het Limburgse landschap vormden voor hem een dierbare herinnering. Mamelis nam een bijzonder plekje in. Het gehucht nam hij stevast op in zijn excursies naar Zuid-Limburg. Hans zelf zei daarover: ‘Het is de boerderij, de hellingen met het klooster erbij, de landsgrens met grenspaal,

26 In Nederland is Hans tot zijn overlijden voorzitter geweest van het Netwerk Historisch Cultuurlandschap, dat jaarlijks veelal goed bezochte bijeenkomsten en excursies organiseert: www.historischegeografie.nl/. Hans was ook prominent (bestuurs)lid van de Historisch Geografische Vereniging te Utrecht (<https://hgvu.nl/>). Internationaal is Hans jarenlang bestuurslid geweest van de Arbeitskreis für historische Kulturlandschaftsforschung in Mitteleuropa (ARKUM; <https://www.uni-bamberg.de/histgeo/vernetzung/arkum/>).

27 L. Danckaert, Y. Segers, B. Robberechts, B. Vanmontfort, G. Verstraeten en R. Hoevers, *Het Hart van Haspengouw. Een landschapsbiografie* (Leuven 2022).

28 Baas en Purmer, ‘Hans Renes’, 27.

29 *Ibidem*.

Afb. 3. Voorde in de Selzerbeek als onderdeel van het ‘ensemble Mamelis’ (gemeente Vaals) waar ruim tweeduizend jaar landschaps-geschiedenis geconcentreerd is [Foto: Michiel Purmer]

de voorde door de beek, de holle weg naar boven, de Romeinse villa waarvan je dakpanscherven op de akker vindt, het is de meest fantastische concentratie van ruim tweeduizend jaar geschiedenis, die alles samenvat van het Zuid-Limburgse landschap. Daar viel ik voor, voor die plek. En dat het een plek in Limburg is, zegt iets over de heel bijzondere betekenis die het onderzoeksobject daar voor mij heeft gehad en in mijn herinnering nog heeft.³⁰ Naar aanleiding van deze uitspraak werd een foto van de voorde van Mamelis het omslagbeeld van zijn *liber amicorum*.

De bijzondere plek die Limburg had bij Hans resulteerde in een indrukwekkende stroom aan publicaties, lezingen, advieswerkzaamheden en excursies; zie de bijlage van zijn Limburgse publicaties aan het einde van dit artikel. Opnieuw valt daarbij op hoe breed dat werk is: van zeer wetenschappelijk tot algemeen toegankelijk. Hoeveel Limburgers zullen zijn bijzonder boeiende bijdrage hebben

30 D. van Marrewijk, “Een hoofdstructuur is een abstraherende planologische manier van denken. Dat is dodelijk saai”. Interview met Hans Renes, in: Projectbureau Belvedere, *Ontwikkeling in behoud. Zeven gesprekken over veranderende visies op erfgoedbeheer* (Utrecht 2009) 56-63.

gelezen in het *Uit en Thuisboek* van Stichting Het Limburgs Landschap? Of zijn bijdrage aan het boek verschenen ter gelegenheid van dertig jaar Rowwen Hèze?³¹ Zeker niet voor elke provincie in Nederland heeft Hans zo'n rijk oeuvre nagelaten; het toont zijn bijzondere voorliefde voor Limburg. Dat hij zich goed thuis voelde in Limburg komt niet per se door zijn achtergrond. Zijn protestantse wortels zorgden ervoor dat hij weinig ophad met het katholieke, uitbundige aspect van de Limburgse cultuur. Zeker wel waardering had hij voor het bourgondische aspect van het Limburgse leven. Hij kon zelf ook enorm genieten van een goede dis en een bijhorend glas. Ook wat dat betreft voelde hij zich prima thuis in Limburg.

Maar terug naar het Limburgse landschap. De rijke gelaagdheid van dit landschap, dat hij al vroeg in zijn carrière uitgebreid onderzocht, is hem zijn gehele werkzame leven blijven boeien. Het citaat over Mamelis is in dat opzicht veelzeggend. Het Limburgse landschap heeft de historisch-geograaf nou eenmaal veel te bieden. En dat wordt eerder meer dan minder bij zorgvuldige bestudering daarvan. We mogen ons gelukkig prijzen dat het Limburgse landschap zich zo lang in zijn bijzondere belangstelling heeft mogen verheugen.

Afb. 4: Hans Renes (tweede van rechts) als excursieleider in Buggenum in het kader van de cursus Cultuurlandschappen van Midden-Limburg voor het Samenwerkingsverband Midden-Limburg, 25 mei 2022 [Foto: Har Kuijpers]

31 H. Renes, 'Landschap, mensenwerk?', in: E. Staal en A. Ovaa (ed.), *Uit en thuisboek. Op stap in fraaie terreinen in Limburg. Een kennismaking met het werk van Het Limburgs Landschap* (Arcen 1996) 48-83, opgenomen in diverse edities van dit handboek; idem, 'Het landschap van Rowwen Hèze', in: L. Cornips en B. Beckers (ed.), *Het dorp en de wereld. Dertig jaar Rowwen Hèze* (Nijmegen 2015) 90-96.

Beleid voor en beheer van het Limburgse cultuurlandschap

Hoe heeft het werk van Hans Renes doorgewerkt in het beleid voor en het beheer van het Limburgse cultuurlandschap? Zijn betrokkenheid bij het Limburgse landschap begon immers met een opdracht van de Provincie ten behoeve van herziene streekplannen, waarbij hij een bijdrage wilde leveren 'aan het behoud van historisch-landschappelijke waarden'.³² Zo'n vijftien jaar na de publicatie van de 'groene baksteen' kreeg Zuid-Limburg opnieuw grote aandacht, ditmaal in samenhang met de aanwijzing van de streek tot Nationaal Landschap in de Nota Ruimte. In de periode 2004-2007 werkte de Provincie Limburg samen met Wageningen Universiteit aan een landschapsvisie, onder leiding van landschapsarchitect prof. dr. Klaas Kerkstra. Jelle Vervloet was daarbij betrokken voor de cultuur- en landschapshistorische input. Hoewel Hans niet bij het project betrokken was, werden zijn publicaties veelvuldig gebruikt als onderlegger voor 'het ontwerpen van het toekomstige landschap van Zuid-Limburg' waarbij cultuurhistorie als inspiratiebron diende.³³ Nadrukkelijk werd gewezen op de streek als onderdeel van een grensoverschrijdend cultuurlandschap, op de rijkdom aan archeologische, landschapshistorische en bouwhistorische relicten, en op de wijze waarop de Limburgse identiteit verweven was met het landschap. Jammer genoeg werd qua landschapshistorische kennis en methodiek nauwelijks voortgebouwd op het vroegere werk van Hans. Bestaande literatuur diende als basis, maar in de nieuwe landschapsvisie werden geen vernieuwende inzichten gegeven over de ontstaans- en wordingsgeschiedenis van het Limburgse landschap.

Dat gebeurde wel recent in het werk van een van de oud-studenten van Hans, Elyze Storms-Smeets, die de ensemblebenadering voor het (Limburgse) landschap en erfgoed introduceerde. Terwijl in zijn studies van het Limburgse landschap de grote patronen en processen zijn geanalyseerd én de bijbehorende landschappelijke elementen en structuren op kaart zijn ingetekend, biedt de ensemblebenadering inzichten in de laag tussen individuele objecten en structuren en de regio als groter geheel. Neem bijvoorbeeld een landgoed als Oost bij Valkenburg. Dat was tot ver in de twintigste eeuw een samenhangend grootgrondbezit bestaande uit landhuis, bijgebouwen, pachtboerderij, akkers ('gewanden'), wei- en hooilanden, boomgaarden, tuinen en bossen, dat in bezit was van opeenvolgende 'internationale' families als De Groote, Von Hammerstein en De Villers de Pité. Door het landgoed te bestuderen als een fysiek, functioneel en sociaal-maatschappelijk

32 Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 1.

33 K. Kerkstra, P. Vrijlandt, H. de Jong en J. Houwen, *Landschapsvisie Zuid-Limburg* (Maastricht/Wageningen 2007) 13.

ensemble binnen grotere regionale en (inter)nationale landschappelijke, politieke, economische en sociale systemen, van hun ontstaan tot de dag van vandaag, krijgen we een dieper begrip van het landschap én de mensen die er woonden en werkten. Kaartvergelijking, internationaal archiefonderzoek, veldwerk en oral history lagen ten grondslag aan deze diepgaande cultuur- en landschapshistorische analyse van het landgoed als ensemble. Deze benadering kan zelfs helpen bij de zoektocht naar oplossingen bij hedendaagse opgaven, zoals leegstand en herbestemming.³⁴

Een ander Limburgs onderwerp dat Hans na aan het hart lag, waren de Limburgse dijken. Al vóór de Maaswerken begonnen waren, wees hij erop dat de dijken in Limburg een heel andere structuur hadden dan de Noord-Nederlandse. Daar ging het om gesloten ringdijken. In Limburg waren de dijken stroomafwaarts open, waardoor het water in en uit kon stromen, de grond vruchtbaarder werd en een badkuip-effect vermeden. Dit inzicht ging evenwel aan de Maaswerken voorbij. Renes had geen veldonderzoek naar de Limburgse dijken kunnen doen. Zijn oud-student Rob Paulussen is momenteel bezig met een groot archeologisch citizen science-project bij Maasband, waar de oude dijklichamen nog net onderzocht kunnen worden, voorafgaand aan de definitieve vergraving.³⁵ Zo zetten zijn oud-studenten het werk voort langs lijnen die Hans heeft uitgezet.

Wel resteert nog de wens om voor (delen van) Limburg een diepgravende, grensoverschrijdende landschapsbiografie te maken. Vanuit het LGOG zijn daartoe al pogingen gedaan, maar wegens gebrek aan financiële middelen en politiek draagvlak is dat helaas tot nu toe niet gelukt.

Hans speelde ook een belangrijke rol in de praktijk van natuur- en landschapsbescherming. Hij was onder andere jarenlang lid van de wetenschappelijke adviescommissie van Natuurmonumenten en betrokken bij de Nationale Parken. Zijn adviseurschap bij de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (VNC), onder leiding van de bekende natuurbeschermers Jaap Dirkmaat, kwam al eerder ter sprake. Hans zelf noemde de VNC 'de enige club die echt actie voert voor het behoud van het Nederlandse landschap'. Hij toetste de plannen voor herstel van de Limburgse graften op het wetenschappelijk gehalte.³⁶ Het was veelal werk achter de schermen,

maar illustreert Hans' maatschappelijk engagement. Die betrokkenheid uitte zich op vele manieren, natuurlijk ook in publicaties. Illustratief is bijvoorbeeld zijn eerder aangehaalde inleiding over het Limburgse landschap in het *Uit en thuisboek* van Stichting Het Limburgs Landschap.³⁷

Hans was zich er terdege van bewust dat juist in combinatie met natuurbeheer belangrijk landschappelijk erfgoed behouden kon worden. Hij concludeerde al in 1990 in een artikel over Zuid-Limburgse beekdalen: 'In de dalen van Geul en Gulp is het provinciale beleid zelf in de eerste plaats gericht op natuurbehoud. Ik hoop dat het voorgaande duidelijk maakt dat een dergelijk beleid ook rekening moet houden met de cultuurhistorische waarde in de beekdalen'.³⁸

Kritisch was Hans op ondoordachte natuurontwikkeling, zeker als er in zijn ogen geen rekening werd gehouden met de vaak lange landschapsgechiedenis van de betreffende plekken. Hij kon dan met cynische humor reageren op een in zijn ogen slecht voorbeeld, maar was daarnaast ook steeds bereid een positieve bijdrage te leveren aan het debat. Een voorbeeld voor de Limburgse beekdalen staat in de volgende paragraaf.

De geschiedenis van de natuurbescherming en de steeds wisselende rol van erfgoed daarin had ook zijn interesse. Een van zijn (buiten)promovendi, Michiel Purmer, bouwde op dit thema voort met zijn onderzoek vanuit Natuurmonumenten. In zijn proefschrift is, hoe kan het ook anders, het Geuldal een van de voorbeeldstudies.³⁹

De samenwerking met het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

Met zijn twee grote Limburgse publiekswerken was de interesse van Hans voor het Limburgse landschap allerminst verflauwd. Op 16 januari 2004 organiseerde de kring Maastricht van het LGOG in de Statenzaal van het Gouvernement een symposium onder de titel *De historie als inspiratiebron voor inrichting en beheer van het Zuid-Limburgs landschap*, met als sprekers Hans Renes, landschapsarchitect Willem Overmars van Stichting ARK, landbouweconoom Leo Klep en het toenmalige bestuurslid van de Limburgse Land- en Tuinbouw Bond (LLTB) Jean van der Linden in het panel.⁴⁰ Renes betoogde dat we aansluiting moeten zoeken bij het cultuur-

34 E. Storms-Smeets, 'Leren denken in ensembles: toekomst voor Limburgse landgoederen', *Het Buiten: Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners* 10 (2023) 18-25; idem (ed.), *Erfgoedensembles in Zuid-Limburg. Leegstand en herbestemming van molens, boerderijen, kastelen en buitenplaatsen* (in opdracht van Provincie Limburg, 2019); idem, *Cultuurhistorische analyse en waardenstelling kasteel en landgoed Oost. Kastelenpark Valkenburg* (Arnhem 2020).

35 MaasBandProject: www.maasbandproject.nl, geraadpleegd op 31/7/2024; H. Renes, 'Dijken langs de Limburgse Maas', *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 13 (1995) 1-8.

36 Baas en Purmer, 'Hans Renes', 16-17.

37 Renes, 'Landschap, mensenwerk?'

38 Idem, 'De invloed van de mens op de Zuidlimburgse beekdalen in het verleden', *Beken en beekdalen in Zuid-Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* XXXVIII/1 (1990) 80-88.

39 M. Purmer, *Het landschap bewaard. Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten* (Hilversum 2018).

40 Programma symposium *De historie als inspiratiebron voor inrichting en beheer van het Zuid-Limburgse*

landschap van rond 1850, dat het rijkste landschapsbeeld met de hoogste erfgoedwaarden en de grootste biodiversiteit had opgeleverd. Overmars had net Ingendaal langs de Geul bij Valkenburg als natuurgebied ingericht, waarbij de Geul weer vrij kon meanderen, bomen her en der over de veranderlijke Geul zouden heenvallen en de hooi- en graslanden hun moeraskarakter zouden terugkrijgen. Hij wilde juist de natuur vrij spel geven om ons terug te brengen naar het natuurlijke beekdal-landschap dat doet denken aan de oernatuur van voor de menselijke interventies in het landschap. Renes op zijn beurt dacht dat dit principe vooral eentonige, weinig gevarieerde landschappen zou opleveren. Klep vreesde dat wij veel te veel bezig waren de boeren in allerlei keurslijven te dwingen, die hun het werken onmogelijk zouden maken, en LLTB-man Van der Linden pleitte aan de hand van voorbeelden uit zijn eigen bedrijf voor een nieuwe agrarische aanpak, die aansloot op de historische landschappelijke kwaliteiten. De tweehonderd aanwezigen in de Statenzaal, onder wie toenmalig gedeputeerde Herman Vrehen, werden aldus geconfronteerd met thema's die de volgende twintig jaar de discussie zouden bepalen, en dat ongetwijfeld nog vele jaren in de toekomst zullen blijven doen.

Rond het 150-jarig bestaan van het LGOG in 2013, gaf het genootschap de driedelige publicatie *Limburg. Een geschiedenis* uit, die opende met een bijdrage van Hans over het landschap; een breed overzicht van de Limburgse landschapsgeschiedenis, nu niet polemisch maar kalm en panoramisch.⁴¹

De samenwerking met het LGOG kreeg een nieuwe dimensie, toen in 2016 een aantal mensen – geïnspireerd door Hans – binnen het LGOG de commissie Landschapsgeschiedenis oprichtte. Voor een deel zijn de commissieleden (sinds de oprichting) oud-studenten van Hans met een bijzondere interesse voor Limburg; andere commissieleden hadden veel met hem gewerkt of waren met hem op excursie geweest, en hadden dat bijzonder gevonden, mede door de menselijke maat die hij in al zijn activiteiten tentoonspreidde.⁴² De commissie vraagt aandacht voor de Limburgse landschapsgeschiedenis door het organiseren van (goed bezochte) jaarlijkse congressen over de Limburgse landschapsgeschiedenis, het entameren van onderzoek en publicaties en andere activiteiten. In 2018 en 2019 werkten enkele

landschap op 16 januari 2004 in de Statenzaal van het Gouvernement in Maastricht (archief Pieter Caljé).

41 H. Renes, 'Het landschap', in: P. Tummers e.a. (ed.), *Limburg. Een geschiedenis. Deel I: voor 1500* (Maastricht 2015) 27-51.

42 Het gaat om de leden Pieter Caljé, Béatrice de Fraiture, Ger Frenken, Har Kuijpers, Benoît Locht, Maurice Paulissen, Rob Paulussen, Michiel Purmer, Elyze Storms-Smeets, Geert Venner, Hans Vermeer, Lita Wiggers, Annelies Wind en de gewezen leden Jan Hartmann, Frank Hovens en Benoît Mater. Gezamenlijk vertegenwoordigen de commissieleden diverse achtergronden, zoals historische geografie, landschapsgeschiedenis, geschiedenis, archeologie, bodemkunde, ecologie, terreinbeheer en rentmeesterschap.

commissieleden met Het Limburgs Landschap mee aan de veertiendelige TV-serie *Natuurlijk Limburg*, die L1 tweemaal heeft uitgezonden.

Het LGOG organiseert jaarlijks de Habets-lezing, die de Limburgse geschiedenis een wetenschappelijke impuls wil geven. Dit bleek bij uitstek de gelegenheid om de nieuwe discipline van de landschapsgeschiedenis breed bij de LGOG-leden bekend te maken. In 2016 hield Pieter Caljé de Habetslezing over het thema *Limburgse landschapsgeschiedenis – benaderingen, voorbeelden, kansen*, waarin de plannen van de commissie en het thema landschapsgeschiedenis werden geïntroduceerd. Het werk van Hans werd, niet alleen door zijn omvang, beschreven als de trap die iedereen moet beklimmen die zich met de Limburgse landschapsgeschiedenis bezig wil houden, en waarvan het maar de vraag is of wij ooit dezelfde hoogte zullen bereiken.

In 2021 hield Hans zelf de Habets-lezing – door de Covid-epidemie noodgedwongen zonder publiek maar online.⁴³ In die rede sprak hij zich voor het laatst op een allesomvattende manier uit over zijn visie op het Limburgse landschap en de toekomst ervan, met als uitgangspunt het begrip identiteit. Die identiteit zag hij vooral in de Limburgse Maas (als enige middenloop onder de Nederlandse grote rivieren, die zich in het landschap insnijdt; de rivieren in de delta bouwen het landschap juist op door hun afzettingen), in *het katholieke landschap* (vergeleken met Brabant is het katholicisme veel sterker en veel dieper in het landschap aanwezig), *de Mijnstreek* (hier volgt hij de Limburgse senator en kunstenaar Nic. Tummers, die het landschap hier beschouwde als de uitdrukking van 'Carboonkolonisatie')⁴⁴ en *het Heuvelland*, dat vanuit Noord-Nederlands perspectief vooral een Klein Zwitserland was. Maar die oude identiteiten waren volgens Hans vooral een zaak van het verleden: de Maas is in de twintigste eeuw tot technorivier verworden, die nog maar weinig met de oude rivier te maken heeft. Het katholicisme heeft zijn dragende kracht verloren, en de cultus van veldkruisen is vooral een zaak van cultuurhistorische interesse geworden.⁴⁵ De steenkool is geheel uit het landschap verdwenen. Alleen het Heuvelland met zijn unieke netwerk van onverharde paden houdt, dankzij het toerisme, stand. Maar ook daar heeft de ruilverkaveling haar werk gedaan, met als dieptepunt het Ransdalerveld.

Maar, en dat laat de complexiteit en de diepgang van het denken van Hans over het landschap goed tot hun recht komen, die oude landschappen moeten

43 H. Renes, 'Limburgse landschappen en identiteiten', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 157 (2021) 231-264.

44 N. Tummers, 'Carboonkolonisatie', *Wonen/TA/BK* (nr. 11, juni 1974) 5-28.

45 Dit ligt overigens volgens ons, de auteurs van dit artikel, genuanceerder. Ondanks verminderde kerkgang valt op hoeveel wegekruisen nog steeds goed worden verzorgd en versierd met bloemen door buurtbewoners.

niet geromantiseerd of geïdealiseerd worden als een idyllisch Arcadië. Het waren zonder uitzondering landschappen waar sociale ongelijkheid zich mede in het landschap gegrift heeft – het meest duidelijk in het oude steenkoollandschap waar Hans de bijtende kritiek op de steenkoolexploitatie van Tummers volgt. En belangrijker nog, het heeft geen zin die landschappen terug te brengen – dat lukt toch nooit meer. Wat wel belangrijk is, is de historische diepgang te behouden. In het geweld van de dijkverzwaring en nieuwe natuurontwikkeling langs de Maas zijn de meeste historische referenties nodeloos op de schop gegaan, waardoor de mens vanaf nul een relatie met het landschap moet gaan opbouwen. Daarom is het wel van belang dat alle nieuwe ontwikkelingen geïnformeerd zijn door serieuze kennis van de geschiedenis van het landschap en gemotiveerd door respect voor die geschiedenis. Zo blijft de band tussen bewoner en landschap beter intact, en behoudt het landschap zijn diversiteit.

Tot slot

De verdienste van Hans Renes voor de historische geografie en landschapsgeschiedenis van Limburg is groot, zo mag blijken uit dit artikel. Hans was daar zelf overigens – zoals vaker – best bescheiden over. Toch zijn veel van zijn publicaties standaardwerken geworden, die nog altijd vaak aangehaald worden. Zijn werk zal dan ook een belangrijke basis voor verder onderzoek blijven. Dankzij zijn eindeloze kennisdeling en stimulering (bij studenten aan de universiteit, bij politici en beleidsmakers, bij historici van het LGOG en andere Limburgse erfgoedclubs) werkt zijn nalatenschap door in veel organisaties en personen die zich inzetten voor het Limburgse landschap.

Voor de toekomst lijkt het belangrijk zijn werk en thema's door te vertalen naar de opgaven en uitdagingen van nu. Komend vanuit een toegepaste traditie heeft Hans Renes altijd gekeken naar de positie van landschappelijk erfgoed in de toekomst. Of het nu ging over natuurontwikkeling of ruilverkaveling, hij pleitte voor het zorgvuldig afwegen van landschappelijk erfgoed binnen ruimtelijke processen. Het is een inzicht dat in het licht van de grote thema's zoals klimaatverandering, energietransitie en stedelijke groei of krimp belangrijk zal blijven.

Daarnaast biedt zijn wetenschappelijk werk belangrijke concepten om toe te passen op het Limburgse landschap. Een van zijn laatste en nog te verschijnen bijdragen was een hoofdstuk voor de landschapsbiografie van de Meinweg. De landschapsbiografie blijft een belangrijk theoretisch concept, dat niet alleen helpt de landschapsgeschiedenis te begrijpen, maar ook handvatten geeft voor de

ruimtelijke vraagstukken van nu. Ook in Limburgse historische landschapsstudies mag deze theoretische invalshoek daarom niet ontbreken.

Ten slotte moedigde Hans zelf altijd verder onderzoek aan, zeker op regionale en lokale schaal. Als geen ander wist hij dat er nog veel, heel veel te ontdekken valt in de geschiedenis van het Limburgse landschap. Ook in dat perspectief is zijn werk een mooie basis om op voort te bouwen. Hijzelf zou het prachtig hebben gevonden als we zijn Limburgse erfenis op die manier veilig stellen ten dienste van de toekomst van het Limburgse landschap.

Graag geven we Hans het laatste woord. Zijn Habetslezing eindigde hij als volgt:

‘Voor mij is historisch onderzoek doen altijd een manier geweest om een landschap beter te begrijpen, om het te leren kennen. Dat ging altijd samen met enige betrokkenheid bij zo'n landschap. In de loop van de afgelopen 35 jaar heb ik een aantal onderzoeken in Limburg gedaan. Ik heb er het een en ander over geschreven, en ik heb er graag over verteld, zowel binnen als buiten Limburg. Het Limburgse landschap is mij dierbaar geworden. Ik hoop dat ik iets van die betrokkenheid heb kunnen overbrengen.’

Bijlage: bibliografie Hans Renes over Limburg

Voor een aanvullend overzicht van publicaties van Hans Renes over andere dan Limburgse onderwerpen, zie de bibliografie in *Het Landschap Beschreven en de aanvulling in het Tijdschrift voor Historische Geografie*.⁴⁶

J. Renes, 'Het krijt/lösslandschap', in: S. Barends e.a. (ed.), *Het Nederlandse landschap; een historisch-geografische benadering* (Utrecht 1986) 88-97, 103.

J. Renes, 'Rondom Nieuwdorp. Geschiedenis van het cultuurlandschap in een deel van de gemeente Stein', in: S. Barends e.a. (ed.), *Het landschap van Zuid-Limburg* (Utrecht 1987) 59-68.

J. Renes, 'Lössontginning', *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 6 (1988) 8-10.

J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap. Maaslandse Monografieën (groot formaat) 6* (Assen/Maastricht 1988).

J. Renes, M.M.G.J. Bakermans en L.R. Profijt, *Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het ruilverkavelingsgebied Melderslo. Stichting voor Bodemkartering, rapport 2017* (Wageningen 1988).

J. Renes, 'Some aspect of open fields in the southern part of the province of Limburg (the Netherlands)', *Geografiska Annaler* 70B (1988) 161-167.

J. Renes, *Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het herinrichtingsgebied Centraal Plateau en het gebied van de Aanpassingsinrichting Beek. Stichting voor Bodemkartering, rapport 2011* (Wageningen 1989).

J. Renes, *Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het ruilverkavelingsgebied Land van Thorn. Staring Centrum, rapport 2029* (Wageningen 1989).

J. Renes, 'Geschiedenis en landschap in het ruilverkavelingsgebied Land van Thorn', *Rondom het Leudal* 14 (1989) 403-434.

⁴⁶ Abrahamse e.a. (ed.), *Het landschap beschreven*, 311-332; L. Egberts, 'In Memoriam prof. dr. Hans Renes (1954-2023)', *Tijdschrift voor Historische Geografie* 8 (2023) 274-276.

J. Renes, 'De invloed van de mens op de Zuidlimburgse beekdalen in het verleden', *Natuurhistorisch Maandblad* 79 (1990) 116-124. [Tevens verschenen in *Beken en beekdalen in Zuid-Limburg. De betekenis van de Zuidlimburgse beken en beekdalen voor natuur, landschap en cultuurhistorie, nu en in de toekomst*. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, reeks 38, afl. 1 (Maastricht 1990) 80-88.]

K. van der Graaf en H. Renes, 'Het historische landschap rond Beek in kaart gebracht', *Becha. Tijdschrift van de Heemkundevereniging Beek 4* (1990) 33-38, 56-59.

J. Renes, *Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het herinrichtingsgebied Mergelland-Oost. Staring Centrum, rapport 3* (Wageningen 1990).

J. Renes, 'Limburgse cultuurlandschappen', *Groenwerk 1* (1990) 2-5

J. Renes, 'Limburgse cultuurlandschappen', *Groenwerk 2* (1990) 4-5.

J. Renes, 'Oude visvijvers in Zuid-Limburg', *Bulletin KNOB* 90 (1991) 85-97, 115.

J. Renes, *Cultuurlandschap en historisch-landschappelijke waarden in het streekplangebied Zuid-Limburg. Staring Centrum, rapport 189* (Wageningen 1991).

J. Renes, 'Het cultuurlandschap in Mergelland-Oost', *Natuurhistorisch Maandblad* 82 (1993) 3-27.

H. Renes, 'Dijken langs de Limburgse Maas', *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 13(1) (1995) 1-8.

J. Renes, 'Historisch-geografische aspecten', in: H.B.G. Scholte Lubberink en J. Renes, *MER-Grensmaas, onderdeel Landschap en Cultuurhistorie: de bestaande toestand en de autonome ontwikkeling. RAAP-rapport 119* (Amsterdam 1995) 40-52.

J. Renes, 'Geschiedenis van de Limburgse Maasdijken', *Limburgs Landschap* 22(3) (1995) 26-30.

H. Renes, 'Kastelen in het landschap', in: W.M.H. Hupperetz e.a. (ed.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* (Venlo 1996) 61-76.

H. Renes, 'Landschap, mensenwerk?', in E. Staal en A. Ovaa (ed.), *Uit en thuisboek. Op stap in fraaie terreinen in Limburg. Een kennismaking met het werk van Het Limburgs Landschap* (Arcen 1996) 48-83.

J. Renes, *Landschappen van Maas en Peel. Geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg*. Staring Centrum, rapport 192.1: Kaarten, waardering en samenvatting; 192-2: Historisch-geografische beschrijving (Wageningen 1997).

H. Scholte Lubberink, H. Renes, D. Hamhuis en J. de Bekker, *MER Grensmaas. Deelrapport 8. Landschap, cultuurhistorie en archeologie* (Maastricht 1998).

J. Renes, 'Die landschaftlichen Folgen des Steinkohlenbergbaus in der niederländischen und in der belgischen Provinz Limburg', *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 16 (1998) 253-278.

J. Renes, *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Maaslandse Monografieën (groot formaat) 9 (Leeuwarden 1999).

J. Renes, "Een zuiver cultuurlandschap, beschaafd en aangenaam voor het oog." Het landschap van het Geuldal in de twintigste eeuw', *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal / Jubileumjaarboek 2000. Bewogen tijd. Aspecten van de Zuid-Limburgse geschiedenis in de twintigste eeuw* (Valkenburg aan de Geul 2000) 125-144.

J. Renes, 'Cultuurhistorische Waardenkaart Midden-Limburg', in: M. Pflaum (ed.), *Rheinisches Kulturlandschaftskataster. Beiträge zur Landesentwicklung* 55 (Köln 2002) 85-91.

J. Renes, *De vluchtpaden van Buggenum. Verslag van een kortlopend onderzoek naar een padensysteem in Buggenum (Midden-Limburg)* (Utrecht 2003).

J. Renes, 'Kruisen in het landschap', in: P. Nissen en K. Swinkels (ed.), *Monumenten van vroomheid. Kruisen, kapellen en vrijstaande heiligenbeelden in Limburg* (Zutphen 2005) 159-165, 258.

M. Lascaris en H. Renes, *Verslag van een onderzoek naar de cultuurhistorische waarde en de exacte ligging van de schans van Laar, een boerenschans in de gemeente Weert* (Amsterdam 2006).

M.A. Lascaris en J. Renes, 'Vluchtschansen in Midden-Limburg. Boerenschansen uit de 16e en 17e eeuw als schuilplaatsen voor de plattelandsbevolking', *Bulletin KNOB* 106 (2007) 248-262.

H. Hiddink en H. Renes, 'De oude akkercomplexen in de oostelijke helft van Noord-Brabant en het noorden en midden van Limburg', in: J. van Doesburg, M. de Boer, J. Deeben, B.J. Groenewoudt en T. de Groot (ed.), *Essen in zicht. Essen en plagdekken in Nederland: onderzoek en beleid. Nederlandse Archeologische Rapporten*, 34 (Amersfoort 2007) 129-159.

J. Renes en M. Storms, 'Die bedeutung der forschung von Prof. Dr. Gerhard Aymans für das niederländische Nordlimburg', in: P. Burggraaff en K.-D. Kleefeld (ed.) *Entdeckungslandschaft unter Niederrhein - Land zwischen Maas un Rhein, Neue Forschungen zur Kulturlandschaft des Niederrheins auf der Grundlage der Arbeiten von Gerhard Aymans und Rudolf StraBer*. Symposium im Kloster Graefenthal, Goch-Asperden, 2006 (Bonn 2008) 80-93.

H. Renes en H. Sleutels, 'Vluchtpaden in Buggenum', *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 28(4) (2010) 102-114. [Later ook verschenen in *Rondom het Leudal* 145, 146 (2012) 107-111, 136-139.]

H. Renes, 'Het landschap van Rowwen Hèze', in: L. Cornips en B. Beckers (ed.), *Het dorp en de wereld. Dertig jaar Rowwen Hèze* (Nijmegen 2015) 90-96.

H. Renes, 'Het landschap', in: P. Tummers, L. Berkvens, A.-J. Bijsterveld, A. Knotter, L. Wessels, F. Hermans en E. van Royen (ed.), *Limburg. Een Geschiedenis. Deel 1: tot 1500* (Maastricht 2015) 27-50.

H. Renes, 'Landschap op papier. Een oude toeristische kaart van het Geuldal', *Tijdschrift voor Historische Geografie* 1(2) (2016) 106-110.

H. Renes, 'Landschapsgeschiedenis in Limburg. Een terugblik en een agenda voor de toekomst', *De Maasgouw* 137(1) (2018) 6-12.

H. Renes, 'Rolduc in zijn omgeving'. *Week van het Lege Gebouw 24 tot en met 28 mei 2018, Abdij Rolduc* (2019) 19-32.

H. Renes, 'Limburgse landschappen en identiteiten. Habetslezing', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 157 / LGOG Jaarboek 2021 (2022) 231-264.

H. Renes m.m.v. M. Purmer, 'Midden-Limburg van de middeleeuwen tot nu. Verhalen van een dynamisch landschap', in: O. Op den Kamp e.a. (ed.), *Landschapsbiografie Nationaal Park de Meinweg* (te verschijnen) 62-79.

H. Renes en J. Kolen, 'Het watererfgoed van het Maasgebied: inspiratiebron voor de toekomst', in: N. Randeraad en P.A.J. Caljé (ed.), *De Maas in Limburg. Een historisch rivierlandschap in beweging*, in druk (Maastricht).